

О. Пономарьов,

аспірант кафедри менеджменту та адміністрування
Національного університету «Чернігівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ ІЗ УВ'ЯЗНЕНИМИ В СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Кримінально-виконавча політика України розвивалася протягом багатьох років, і, як і раніше, вона продовжує приділяти особливу увагу врегулюванню на законодавчому рівні та вдосконаленню процесу виконання покарань. Як зазначає В.В. Василевич, кримінально-виконавча політика є невід'ємною частиною кримінальної політики країни, відіграє важливу роль і має високу цінність у кримінальній політиці України, адже кримінально-виконавча політика у концентрованому вигляді містить завдання, принципи, стратегію, основні напрямки, форми та методи контролю держави за злочинністю [1, с. 218]. Кримінально-виконавча політика покликана забезпечувати відновлення соціальної справедливості, проводити роботу з виконання покарань щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та реалізовувати заходи щодо подальшого процесу їх ресоціалізації. Саме тому ефективна реалізація правильно побудованої кримінально-виконавчої політики країни має дуже важливе значення, так само як і діяльність Міністерства юстиції, яке покликане здійснювати проведення цієї політики.

Оцінку стану літератури. Автором проведено аналіз змісту досліджень таких сучасних вчених-пенітенціаристів як Є. Ю. Бараш,

І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, О. М. Джужа, А. О. Галай, А. П. Гель, О. І. Іваньков, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, Є. І. Огородник, М. С. Пузирев, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін., які розробили основи теорії та принципи сучасного кримінально-виконавчого права, розглянули різні аспекти використання міжнародних стандартів поведіння із ув'язненими у кримінально-виконавчій політиці нашої держави. Разом з тим аналіз цих робіт стосовно співвідношення кримінально-виконавчого законодавства з міжнародно-правовими актами свідчить про те, що ці розробки багато в чому застаріли, носять фрагментарний характер. Майже немає досліджень, які б містили комплексний аналіз імплементації міжнародних стандартів поведіння з засудженими в їх сучасній редакції, наприклад, Європейських пенітенціарних правил, переглянутих та доповнених 1 липня 2020 р. [2], до кримінально-виконавчої політики України.

Мета. Метою статті є виявлення ступеня впливу системи міжнародно-правових стандартів поведіння із засудженими на стан та зміну кримінально-виконавчої політики в сучасних умовах.

Завдання поданого матеріалу з обраної проблеми. Завдання

дослідження впливають із поставленої мети. До них належать: визначення співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики та міжнародних стандартів поведіння з засудженими; розгляд чинників, які впливають кримінально-виконавчу політику в сучасних умовах; проблеми реалізації міжнародно-правових стандартів поведіння із засудженими у кримінально-виконавчій політиці.

Виклад основного матеріалу.

Кримінально-виконавча політика знаходить свій вираз у принципах відповідної галузі права. Система принципів кримінально-виконавчого права відображає, передусім, принципи поведіння з засудженими, закріплені у міжнародних правових актах. Більшість міжнародних рекомендацій з питань виконання покарання та поведіння з засудженими реалізовано у вітчизняному законодавстві. Наприклад, галузевий принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки вперше був названий у кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК України). Раціональне застосування примусових заходів, підстави, порядок та умови застосування до засуджених заходів стягнення закріплені в нормах, що встановлюють їх відповідальність (статті 9, 1311, 132-137 КВК України) [3]. Законодавча регламентація цих заходів ґрунтується на вимогах міжнародних стандартів поведіння із засудженими. У Мінімальних стандартних правилах у відношенні поведіння з ув'язненими (Правилах Мандели) 2015 р. (далі – Правила Мандели) вказується, що «ув'язнення та інші заходи, що ізолюють осіб від навколишнього світу, завдають їм страждань вже через те, що вони забирають у цих осіб право самовизначення, оскільки вони позбавляють їх свободи. Тому, за винятком окремих випадків, ... , тюремна система не повинна посилювати страждань, що

впливають із цього положення. (правило 3) [4]. Кримінально-виконавче законодавство повинно прагнути розвивати та закріплювати названі та інші норми міжнародних стандартів, тому що «вони повинні, ..., викликати до життя постійне прагнення подолання практичних труднощів, що стоять на шляху до їх здійснення, оскільки загалом і в цілому вони відображають ті мінімальні умови, які Організація Об'єднаних Націй вважає за прийнятні..» [4]. Принцип міжнародного права про прагнення звести режим позбавлення волі до мінімуму різниці між життям у виправній установі та життям на волі знайшов своє відображення у ч. 2 ст. 102 КВК України, де вказано, що «режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності» [3].

Також вважається доволі ефективним використання принципу підходу до управління тюрмами (установами виконання покарань) з позиції прав людини. У цьому випадку принципи кримінально-виконавчої політики можуть бути доповнені низкою принципів, що впливають із міжнародних стандартів щодо поведіння із ув'язненими: тюрми повинні розглядатися як частина громадянського суспільства, а не як елементи військової структури; їх співробітники повинні сприйматися як шановні та професійно підготовлені державні службовці; тюрми мають бути відкриті для перевірки та моніторингу з боку суспільства; тюрми мають функціонувати у контексті стандартів з прав людини; тюремне ув'язнення повинно використовуватися лише у випадках, коли жодні інші санкції виявляються не дієвими [2]. Таким чином, кримінально-виконавча політика має власну специфічну систему принципів, реалізація яких у кримінально-виконавчому праві має свої

особливості, що визначаються рівнем залученості міжнародних стандартів щодо поводження з засудженими до національного законодавства, загальним станом боротьби зі злочинністю, психолого-фізіологічними характеристиками засуджених, наявною системою покарань; системою установ та органів, що виконують покарання тощо. До цих принципів І.С. Михалко відносить наступні: принцип мінімальності правових обмежень прав і свобод засуджених; принцип економії кримінальної репресії; принцип пріоритетного розвитку заохочувальної політики над репресивною; принцип ресоціалізації й адаптації засуджених, що відбули покарання; принцип пріоритету заходів соціально-педагогічної корекції особи засуджених; принцип вдосконалення виховної й оперативно-розшукової роботи із засудженими; принцип підвищення відкритості кримінально-виконавчої системи та націленість її на співпрацю з громадянським суспільством; принцип вдосконалення інститутів прогресивної системи відбування покарання [5, с. 72]. Вважаємо доцільною точку зору С. Л. Недова, який вважає, що «така пропозиція щодо чіткої деталізації та структурування системи принципів кримінально-виконавчої політики... є вичерпною та повністю відповідає сучасним європейським реаліям і намаганням Української держави, кореспондується також із правовою та загальнодержавною політикою України» [6, с. 447].

Слід підкреслити, що кримінально-виконавчу політику визначає комплекс факторів, серед яких, крім вимог міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими, слід зазначити наступні: соціально-політичний та економічний стан суспільства; пануючі у ньому моральні цінності та правові уявлення; структуру та динаміку злочинності в країні; діяльність міжнародних неурядових організацій; розвиток фундаментальних суспільних наук; наявна система покарань.

Як підкреслює Н. С. Медведкова, в умовах військової агресії важливою складовою національної безпеки є соціальна безпека, а саме – соціальна безпека людини. Її основними складовими є безпека життя та здоров'я, безпека соціального захисту, безпека честі і гідності, гуманітарна та психологічна безпека [7, с. 47]. Поглиблення соціально-економічного розподілу населення на бідних і багатих, воюючих та «ухилянтів» призводить до посилення соціальної безвиході та дезорієнтації, насамперед серед молоді. Війна, розпочата росією проти України, створює додаткові загрози у соціальній сфері, які безумовно ведуть до зростання рівня злочинності, внаслідок цього посилюється каральна політика та збільшується кількість засуджених (за рахунок військовополонених та «коллаборантів»), які відбувають покарання у виправних установах. Підвищення концентрації у місцях позбавлення волі осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини у гуманітарній сфері, також призводить до загострення проблем кримінально-виконавчої політики.

В Україні активно втілюється в життя низка важливих європейських документів щодо забезпечення прав ув'язнених: Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, 1987 р. [8]; Європейські пенітенціарні правила у редакції 2020 р. [2]; Європейська конвенція про видачу правопорушників, 1957 р. [9] та багато інших.

Слід підкреслити, що реалізація міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в Україні здійснюється за трьома напрямками: а) за допомогою формування відповідної кримінально-виконавчої політики; б) через удосконалення національного кримінального законодавства; в) у практичній діяльності органів та установ, що виконують покарання. З моменту здобуття незалежності у 1991 р. Україна активно інтегрувалася у світове

співтовариство. У зв'язку з цим і правове регулювання процесу виконання кримінальних покарань зазнало суттєвих змін, спрямованих на реальне втілення принципу гуманізму у поведженні з засудженими. Засудженим до позбавлення волі гарантувалися свобода совісті та віросповідання (абз. 10 ч. 1 ст. 8 КВК України); запроваджувалися норми, які забезпечили їхнє право на особисту безпеку (ст. 10 КВК України); надавалась можливість користуватись платними медичними послугами (абз. 6 ч. 1 ст. 8 КВК України); здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет (абз. 7 ч. 1 ст. 107 КВК України); було скасоване дисциплінарне стягнення у виді позбавлення чергового побачення; зняті обмеження на отримання посилок або передач та на листування (ст. 112, 113 КВК України [3]).

16 грудня 2022 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1153-р була схвалена «Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р.» (далі – Стратегія) та був затверджений «Операційний план її реалізації у 2022–2024 рр.» У Стратегії зазначалось зокрема, що система кримінальної юстиції та наявний механізм ресоціалізації засуджених потребують удосконалення з врахуванням руйнівних наслідків широкомасштабної військової агресії Російської Федерації проти України; ...органи державної влади повинні створити в пенітенціарних установах такий режим і умови, що не перевищують мінімальний рівень страждань, який особа може зазнавати під час відбуття покарання; ...умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань, що усклад-

нює досягнення завдань виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості повторних злочинів і надзвичайних подій; Європейським судом з прав людини неодноразово зверталась увага, зокрема, на неповноту слідчих ізоляторів, недостатню кількість та низьку якість продуктів харчування, неналежну медичну допомогу, нестачу денного світла та свіжого повітря, невинуваті режимні обмеження; умови позбавлення волі, особливості середовища засуджених та осіб, взятих під варту, потребують створення додаткових гарантій захисту людини в місцях позбавлення волі, у тому числі з урахуванням воєнних викликів [10].

Основна мета Стратегії, як зазначив чинний міністр юстиції Д. Малюська, – запровадження комплексних довгострокових змін у пенітенціарній системі, визначення основних напрямів її розвитку відповідно до стандартів Ради Європи, створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства та забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, узятих під варту [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Існують вимоги та рекомендації міжнародних стандартів, застосування яких потребує певного часу та значних матеріальних засобів, наприклад розробка науково обґрунтованої класифікації засуджених та апробація програм диференційованого виховного впливу на них; одиночне розміщення засуджених у окремих кімнатах (камерах) уночі; забезпечення права звільнених на ефективну соціальну та матеріальну підтримку після звільнення; забезпечення відбування покарання за місцем проживання; будівництво нових та реконструкції старих місць утримання під вартою та установ виконання покарань тощо.

Для ефективного використання вимог міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучас-

ній кримінально-виконавчій політиці України у найближчій перспективі слід виконати наступні заходи: виключити таке поведження із засудженими, що принижує їх людську гідність; забезпечити засуджених гідною і оплачуваною працею; забезпечити ефективний захист засуджених від негативного впливу лідерів кримінального середовища; забезпечити діяльність персоналу органів та установ виконання покарань тільки на засадах законності; надавати реальну та ефективну соціально-реабілітаційну допомогу особам, звільненим від відбування покарання тощо.

Останній захід є виключно важливим, тому що саме він убезпечує суспільство від негативних наслідків рецидивної злочинності осіб, які звільняються з місць позбавлення волі. Соціально-реабілітаційна допомога засудженим до позбавлення волі та звільненим від покарання пов'язана з проявом гуманізму до таких осіб і з попередженням з їх боку нових кримінальних правопорушень. Відповідно до міжнародних стандартів щодо поведження з ув'язненими цими питаннями займаються соціальні працівники, які відповідають за підтримку контактів засуджених із зовнішнім світом та їх покращення. У тюрмах розвинених країн цим працівникам відводиться провідне місце в організації процесу реабілітації засуджених, що повинно запроваджуватись і в національній кримінально-виконавчій системі, забезпечивши їх взаємодію із співробітниками офісів пробації та установ виконання покарань. Як вважає І. С. Яковець, виконання покарання в умовах відкритого суспільства є більш ефективним порівняно з тюремним ув'язненням та веде в подальшому до більш високого рівня безпеки в суспільстві, ... попереджає рецидивну злочинність та сприяє створенню більш сприятливого суспільства для всіх громадян [12, с. 365]. Для соціальної адаптації звільнених з установ виконання покарань необхідно, зокрема, створити

у всіх регіонах дієві центри соціальної адаптації таких осіб, розрахованих на необхідну кількість клієнтів і забезпечених фахівцями необхідної компетенції; ввести у практику квотування на підприємствах робочих місць для таких осіб з урахуванням їх наявної спеціальності та кваліфікації тощо.

У діяльності органів та установ, які виконують покарання, є ще багато прогалин, пов'язаних із практичним застосуванням міжнародних стандартів щодо поведження із ув'язненими. Проблеми з їх вирішенням обумовлені відсутністю необхідних економічних та соціальних умов, а шляхи їх вирішення повинні бути економічно і політично обґрунтованими у процесі реалізації кримінально-виконавчої політики України.

У статті досліджено зміст суттєвих змін, що зазнало за останні роки кримінально-виконавче право України, і які свідчать про прагнення привести порядок та умови тримання під вартою, виконання і відбування покарань у відповідність до загальновизнаних норм міжнародного права. Розглянуто наслідки вступу України до Ради Європи в 1995 р., що постало важливою передумовою для реформування кримінально-виконавчої системи. Доведено, що прийняття нашою країною низки юридичних зобов'язань, зокрема ратифікації у 1997 р. Верховною Радою України Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, у 1998 р. – Європейської конвенції про видачу правопорушників, прийняття у 2001 р. Кримінального кодексу України, у 2003 р. – Кримінально-виконавчого кодексу України, у 2011 р. – Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», у 2015 р. – Закону України «Про пробацію», привело національне законодавство у відповідність до загаль-

ноприйнятих європейських норм і стандартів щодо поводження із ув'язненими та засудженими за рахунок внесення суттєвих змін до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Обґрунтовано тезу про те, що положення цих законів спрямовані на суттєву лібералізацію та коригування кримінальної політики нашої держави. Визначено, що передача у 2017 р. органів та установ виконання покарань до ведення Міністерства юстиції України, створення Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, державних установ «Центр пробації», «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України», «Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби України» та міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції стало одним із найбільш значущих заходів, покликаних забезпечити більш високі гарантії дотримання законності та прав людини. Встановлено, що одним з найбільш значущих для кримінально-виконавчої системи завдань у 2024 р. постає запровадження нових видів покарань, зокрема пробаційного нагляду, передбаченого Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань».

Ключові слова: Рада Європи, міжнародні стандарти щодо поводження із ув'язненими, державна політика у сфері виконання кримінальних покарань, кримінально-виконавче право, засуджені.

Ponomaryov O. Features of mapping international standards of treatment of prisoners into modern penal policy in Ukraine

This article examines the content of the essential changes that the criminal law of Ukraine has undergone in

recent years. They testify to the desire to bring the order and conditions of detention, execution and serving of the sentenced in accordance with the generally recognized norms of international law. The consequences of Ukraine's accession to the Council of Europe in 1995, which was an important prerequisite for reforming the penal system, are considered. It has been proven that our country has adopted a number of legal obligations, in particular the ratification in 1997 by the Verkhovna Rada of Ukraine of the European Convention on the Prevention of Torture or Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, in 1998 of the European Convention on the Extradition of Offenders, adopted in 2001. of the Criminal Code of Ukraine, in 2003 – the Criminal and Executive Code of Ukraine, in 2011 – the Law of Ukraine "On social adaptation of persons serving or serving a sentence in the form of restriction of freedom or deprivation of freedom for a certain period", in 2015 – the Law Ukraine "On Probation", brought the national legislation in line with generally accepted European norms and standards for the treatment of prisoners and convicts. This became possible due to significant changes in criminal and criminal enforcement legislation. The thesis that these changes are aimed at significant liberalization and correction of the criminal policy of our state is substantiated. It was determined that the transfer in 2017 of the bodies and institutions for the execution of sentences to the Ministry of Justice of Ukraine, the creation of the Department for the Execution of Criminal Sentences, the state-instituted "Probation Center", "Health Center of the State Penitentiary Service of Ukraine", "General Directorate of the State Penitentiary Service" executive service of Ukraine" and the interregional department for the execution of criminal orders of the Ministry of Justice became one of the

most significant measures designed to provide higher guarantees of compliance with the law and human rights. It has been established that one of the most significant tasks for the criminal justice system in 2024 is the introduction of new types of punishment, in particular, probation supervision, provided for by the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal, Criminal Procedural Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine for the improvement of types criminally punished".

Key words: Council of Europe, international standards for the treatment of prisoners, state policy in the field of execution of criminal penalties, penal law, convicts.

Література

1. Василевич В.В. Кримінально-виконавча політика України: стан і тенденції. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2023. Випуск 75: частина 3. С. 216–220.

2. Recommendation Rec (2006) 2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules. Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies and revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers Deputies. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809ee581 (дата звернення: 12.03.2024).

3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 21.04.2024).

4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі): Резолюція Генеральної Асамблеї 70/175, додаток, ухвалений 17 грудня 2015 р. URL: https://www.upodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (дата звернення: 14.01.2022).

5. Михалко І.С. Поняття примусу у кримінально-виконавчому праві. Право і безпека. 2010. № 3. С. 156–161.

6. Недов С.Л. Принципи кримінально-виконавчої політики України. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 10. С. 447–449.

7. Медведкова Н.С. Зарубіжні практики розвитку смарт-сіті у забезпеченні соціальної безпеки людини в умовах криз. Соціальна безпека людини в умовах війни: сутність, особливості та шляхи забезпечення: матеріали круглого столу 28-30 червня 2023 р. / за заг. ред. проф. З.С. Варналія, Київ-Одеса : Знання України. 2023. 89 с.

8. Про ратифікацію Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, 1987 р., : Закон України від 24 січня 1997 р., N 33/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.04.2024).

9. Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 р., Додаткового протоколу 1975 р., та Другого додаткового протоколу 1978 р., до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. N 43/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43/98-%D0%B2%D1%80/conv#Text> (дата звернення: 21.04.2024).

10. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 рр.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80/conv#Text> (дата звернення: 11.04.2024).

11. Денис Малюська: Стратегія реформування пенітенціарної системи – як «дороговказ» до створення ефективної системи виконання кримінальних покарань. Міністерство юстиції України, опубліковано 21.12.2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-strategiya-reformuvannya-penitenciarnoyi-sistemi-yak-dorogovkaz-do-stvorennya-efektivnoyi-sistemi-vikonannya-kriminalnih-pokaran> (дата звернення: 14.03.2024).

12. Яковець І.С. Досвід виконання кримінальних покарань Королівства Норвегія та доцільність його впровадження в Україні. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 362–368.

